

▲ Jiří Stivín, autor scénické hudby k filmu *Tulakóna*, zahrál na slavnostním promítání snímku v kavárně kina Scala v Brně, 2017. Foto MRK – Adam Holubovský

Televizní snímek *Tulakóna*

Příběh filmu, na který se (ne)zapomnělo

Františka Dvorská

Autorka je absolventka oboru romistika FF UK a oboru Teorie a dějiny filmu a audiovizuální kultury FF MU. E-mail: frantiskad@seznam.cz

ABSTRACT:

This article concentrates on the circumstances under which the film *Tulakóna* was produced for television in 1986 by director Jana Ševčíková, based on the subject matter of the work titled *Čavargoš* (Vagabond) by the author Tera Fabiánová. The film is an interesting piece of Czechoslovak cinematography in the context of the history of the 1980s, at several levels. Above all, it is unique in using a Romani author's work as the subject of the film. Moreover, the director managed to involve performers who were Romani in the dramaturgy of the story to an unusual degree for that time in cinematography. The paper focuses on contextualizing this work within the framework of Czechoslovak cinematography produced between 1948 and 1989, introducing archival materials about the film found in the archive of Czech Television and, with the aid of eyewitness narratives, clarifying the involvement of actors and non-actors of Romani origin in creating the film, paying attention in particular to the figures of Jan Láda Rusenko and the activity of the other members of the Perumos ensemble during the filming.

Keywords: film, the Perumos ensemble, documentary, fairytale, Romani actors

ABSTRAKT:

Článek se věnuje okolnostem vzniku televizního snímku *Tulakóna* z roku 1986, natočeného režisérkou Janou Ševčíkovou podle předlohy *Čavargoš* (Tulák) spisovatelky Tery Fabiánové. Film *Tulakóna* je zajímavým dílem československé kinematografie v historickém kontextu 80. let dvacátého století, a to hned na několika úrovních. Především je unikátní tím, že jako filmové předlohy bylo užito autorského textu romské spisovatelky. Navíc bylo na tehdejší dobu v kinematografii neobvyklou měrou režisérkou umožněno zapojení účinkujících Romů do dramaturgie příběhu. Text se zaměřuje na kontextualizaci samotného díla v rámci československé kinematografie vzniklé v letech 1948 – 1989, představuje archiválie nalezené v archivu České televize a pomocí pamětnických vyprávění objasňuje zapojení romských herců i neherců do tvorby díla, přičemž pozornost je věnována zejména osobnosti Jana Ládi Rusenka a působení dalších členů souboru Perumos na průběh natáčení.

Klíčová slova: film, soubor Perumos, dokument, pohádka, romští herci

POZNÁMKY

- ¹ *Tulakóna*, 1986 [televizní film]. Režie Jana Ševčíková. Československo.
² FABIÁNOVÁ, Tera a HÜBSCHMANNOVÁ, Milena, 1991. *Čavargoš. Tulák*. Praha: Apeiron.

1 Úvod

V roce 1986 natočila režisérka Jana Ševčíková televizní snímek *Tulakóna*¹, jehož předlohou byla tehdy ještě nevydaná pohádka *Čavargoš* (Tulák)² romské spisovatelky Tery Fabiánové. Snímek je zajímavým dílem českoslo-

venské kinematografie v historickém kontextu 80. let dvacátého století, a to hned na několika úrovních. Především je unikátní tím, že jako filmové předlohy bylo poprvé užito autorského textu romské spisovatelky. Navíc bylo na tehdejší dobu v československé kinema-

³ DVORSKÁ, Františka, 2006. *Reflexe společenského smýšlení o Romech v Československé a české kinematografii*. Praha. Bakalářská práce. Univerzita Karlova. Fakulta filozofická. Seminář romistiky.

tografii neobvyklou měrou režisérkou umožněno zapojení účinkujících Romů do dramaturgie příběhu.

Tento příspěvek je dílčím výstupem výzkumu okolností vzniku uvedeného filmového díla a vychází z dosavadního bádání v letech 2005, kdy výzkum při tvorbě bakalářské práce s názvem *Reflexe společenského smýšlení o Romech v československé a české kinematografii*³ započal, a 2017, kdy byl na popud Muzea romské kultury obnoven. Cílem této dílčí studie je především předložit, utřídit a kontextualizovat dosud získaná data, která se podařilo nashromáždit, a na jejich základě se pokusit objasnit podíl romských herců (a neherců) na výsledné podobě díla. Současně studie usiluje o to, již v této fázi zodpovědět otázku, zda a čím je snímek *Tulakóna* v historii československé (případně i následné české) kinematografie výjimečný.

První část textu je věnována metodologii výzkumu, který vychází ze dvou okruhů zdrojů – 1. ze sběru a studia archiválií s filmem souvisejících, které jsou k dispozici v archivu České televize (ČT), 2. z nahrávání a analýzy pamětnických vyprávění účastníků natáčení, kterými jsou vedle režisérky filmu zejména spoluzakladatelé a sólisté romského folklórního souboru Perumos Agnesa Horvátová a její bratranec Miroslav Rusenko.

Vzhledem k tomu, že produkční, tvůrčí i společenská praxe za minulého režimu, kdy snímek vznikl, byla v mnohém odlišná od praxe současné, což ovlivňovalo filmovou tvorbu od výběru námětu, přes obsazení herců až po distribuci, nabízí text ve své další části krátký

přehled a srovnání s československou filmografií, jejímž ústředním motivem byla romská tematika či romské postavy.

Stěžejní část studie týkající se samotného filmového díla je poté zaměřena na analýzu a interpretaci získaných informací. Vedle kontextualizace dochovaných dat nalezených v archivu ČT, je v této oblasti hlavní snahou alespoň částečně zrekonstruovat okolnosti vzniku snímku a popsat míru zapojení romských herců a neherců do tvorby díla. Zde je třeba předeslat, že snímek vznikl z velké části v romských osadách na Slovensku, odkud se „rekrutovala“ řada neherců, které je velmi komplikované zpětně řádně identifikovat a pokusit se je zpovídat. Z hlediska výzkumu bylo tedy reálnější zaměřit se v počáteční fázi na jasné identifikované a dohledatelné postavy, mezi nimiž vyčníval představitel jedné z hlavních rolí Jan „Láďa“ Rusenko (1949–2006), vedoucí romského folklórního souboru Perumos. Vzhledem k jeho výrazné roli a k tomu, že se ve filmu objevili i další členové souboru, nabízelo se v této fázi přihlídnout k historii vzniku a působení souboru Perumos v daném období. Činnosti a dobovým reáliím týkající se souboru je proto v textu věnován určitý prostor. Přesnější konfrontace s historií tohoto hudebně-tanečního tělesa v daném období je však zkomplikována faktem, že dějiny souboru Perumos nejsou doposud v odborné literatuře nijak zpracované. Ústřední postava snímku a vedoucí souboru Rusenko navíc v době, kdy výzkum probíhal, již nežil. K rekonstrukci a bližšímu objasnění zapojení členů souboru

do vzniku filmu proto slouží zejména vzpomínky dvou spoluzakladatelů souboru a současně přímých účastníků natáčení. Jejich vyprávění spolu se vzpomínkami režisérky filmu se pak ukázala být klíčová i pro interpretaci některých archivních dat.

2 Metodologie

V odborné literatuře nenalzáme žádný publikovaný text, který by se, byť zcela okrajově, zabýval snímkem *Tulakóna*. Podobně neexistuje odborně zpracovaná a publikovaná historie souboru Perumos, jíž je působení na natáčení snímku součástí. Jedinými publikovanými texty, které se ukazují být alespoň částečně relevantními pro srovnání některých reálií souvisejících se vznikem a působením souboru Perumos, je kniha paměti Emila Šucky *Cikánský baron jsem já*⁴ a pro pochopení příběhu literární předlohy filmu *Tulakóna* je vedle toho také cenným text Mileny Hübschmannové „Slovesnost a literatura v romské kultuře“⁵. Pro rekonstrukci vzniku snímku *Tulakóna* nám však uvedené třídílné memoáry a z autopsie vycházející reflexe vývoje romské literatury poskytují pouze dílčí možnosti, jak se s nedostatkem informací o okolnostech vzniku filmu vyrovnávat. Při vlastním výzkumu a psaní této dílčí studie bylo tedy nutné čerpat ze dvou dalších oblastí zdrojů, kterými jsou **výzkum archiválií a pamětnická vyprávění**.

Snímek *Tulakóna* vznikl v Hlavní redakci pořadů pro děti a mládež Československé televize, proto bylo přirozené začít výzkum právě v archivu ČT. Sběr dat a studium v archivu měl

několik fází. První kontakt s ČT v roce 2005 byl neúspěšný, snímek v archivu nebyl k dispozici s tím, že je možné jej zhlédnout v Národním filmovém archivu (NFA). V NFA skutečně bylo následně možné snímek vidět, avšak ve velmi ne kvalitní kopii. Druhý kontakt s Českou televizí po obnovení výzkumu v dubnu roku 2017, spojený s žádostí o zpřístupnění veškerých informací a archiválií, které jsou v souvislosti s filmem *Tulakóna* k dispozici, zprvu nepřinesl velké výsledky, nicméně snímek bylo tentokrát možné v archivu zhlédnout a současně byla poskytnuta jediná v archivu uchovaná verze scénáře. Několik zjištění přineslo dále pak studium přímo v archivu ČT, respektive nahlédnutí do databáze archivu PROVYS⁶.

Informace, které se vedle zmíněné verze scénáře podařilo v archivu ČT shromáždit, se týkají zejména dat, jimiž ČT (respektive ČST) snímek charakterizovala, jako jsou anotace, úvodník hlasatelky, klíčová slova, ukazatel vysílatelnosti či skartační znak. Kromě toho zde lze najít tzv. seznam podílů – tedy soupis osob, které se na vzniku filmu podílely, spolu s informací, jaká byla jejich úloha.

Právě **seznam podílů**⁷ se ukázal být pro výzkum hned po samotném filmu a scénáři nejpodstatnějším „dokumentem“, který bylo možné z archivu získat. Seznam je výrazně podrobnější než závěrečné titulky k filmu, kde z romských herců najdeme pouze Ladislava Rusenka, Annu Červeňákovou, Annu Lolovou a Andreje Ličartovského a dále souhrnnou informaci „hrály cikánské kapely Perumos a Klempárovci“, podobně jako je zde souhrnně uvedena působnost „ro-

⁴ ŠUCKA, Emil, 2019. *Cikánský baron jsem já*. Praha: Knihovna Václava Havla, o. p. s.

⁵ HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. 2000. *Slovesnost a literatura v romské kultuře*, in: *Černobílý život*, Praha, s. 123–146.

⁶ Databáze PROVYS. Archiv České televize, Praha.

⁷ Databáze PROVYS. Archiv České televize, Praha.

⁸ Databáze PROVYS. Archiv České televize, Praha.

⁹ Databáze PROVYS. Archiv České televize, Praha. Informace o významu ukazatele poskytnuty pracovníkem archivu.

¹⁰ Databáze PROVYS. Archiv České televize, Praha.

¹¹ *Romani Memory: Recollections of Roma from the Central European perspective*. Cílem projektu bylo zaznamenat vzpomínky přes 30 romských pamětníků z Visegrádské čtyřky společensky aktivních v poválečné a/nebo současné době. Rozhovory s pamětníky a jejich životní příběhy jsou veřejně přístupné v archivu Paměť národa. Dostupné z: <https://www.pametnaroda.cz/cs/romani-memory-recollections-roma-central-european-perspective>

din RichtEROVY, Kočkovy a dalších“.

V seznamu podílů jsou vyjmenováni účinkující členové rodiny Kočkovy: Zdeněk Kočka, Aloisie Kočková a Zdeněk Kočka mladší. Dále jsou zde uvedeni František Klempár, Anton Klempár a Gustav Klempár za kapelu Klempárovců. Ze souboru Perumos v seznamu podílů najdeme vedle Jana Rusenka (zde jej na rozdíl od titulků snímku, kde je uveden romským jménem Ladislav, označují občanským jménem) jeho sestru Marii Reiznerovou (známou pod romským jménem Margita), houslistu Milana Gábora (známého pod romským jménem Budulaj), harmonikáře Michala Marcina, Michala Gorola a Zdeňka Kavůra. Jako další účinkující z řad Romů jsou v seznamu podílů uvedeni Jan Gorol, Jan Sivák a Dezider Kvietik, o nich však nemám žádné bližší informace. Seznam pochopitelně neobsahuje jména všech lidí, kteří se zúčastnili natáčení, a u některých jmen není zřejmé, proč jsou uvedeni zrovna tito účinkující na rozdíl od jiných.

Bez zajímavosti nejsou **klíčová slova**, podle nichž lze snímek v databázi PROVYS vyhledat. Najdeme zde sbírku těchto slov: cikáni, pes, příroda, zvířata, róm, životní úroveň, folklor, hospodářství, kolonie⁸. Zajímavé je, že zde není uvedeno slovo pohádka nebo třeba děti a ani text hlasatelského úvodníku, jak je v databázi zachycen, také nijak nenaznačuje (například oslovením „milé děti“ nebo užitým slovníkem), že by snímek měl být vysílán právě dětem. Přesto jsou děti ve věku 4–15 let v databázi uvedeny jako cílová skupina snímku, film vznikl v Hlavní redakci pořadů pro děti a mládež Československé televize

a v anotaci i dalších popiscích v databázi uvedených je snímek jako pohádka prezentován.

V archivu je navíc pořad v kolonce **ukazatele vysílatelnosti**⁹ označen žlutou barvou. Toto značení vychází z barevné signalizace semaforu a žlutá barva znamená s největší pravděpodobností fakt, že se ke snímku zatím nedostal nikdo, kdo by mohl rozhodnout o tom, zda je pořad vysílatelný nebo nikoliv. Přičemž „vysílatelnost“ se samozřejmě hodnotí nejen na základě obsahu, ale také na základě kvality obrazu. Jakkoliv je však v archivu zachováno pouze málo informací, které by mohly přiblížit vznik filmu, a samotný snímek má očividně nízkou prioritu, alespoň je označen **skartačním znakem** – „archivace (materiál trvalé hodnoty)“¹⁰.

Úskalím výzkumu v archivu ČT se ukázalo být nejen malé množství zaznamenaných dat, ale také nízká výpovědní hodnota, a zejména pak nejednoznačnost údajů dochovaných. I z tohoto důvodu byl v druhé fázi výzkumu kladen důraz na iniciaci pamětnických vyprávění přímých účastníků natáčení a tvůrců.

V téže době, kdy se odehrával výzkum v archivu, probíhal rovněž projekt *Romani memory*¹¹, který organizace Post Bellum realizovala jako součást sbírky vzpomínek Paměť národa. Jednou z pamětnic, jejíž příběh byl pro tento projekt zpracováván, byla spoluzakladatelka souboru Perumos Agnesa Horvátová, shodou okolností také přímá účastnice natáčení snímku *Tulakóna*. Nahrávka rozhovoru s pamětnicí, který vedla romistka Barbora Šebová, je k dispozici přihlášeným účastníkům v rámci sbír-

ky Paměť národa,¹² zpracovaný text vyprávění je k dispozici veřejně tamtéž. Na první rozhovor jsem navázala spolu s Barborou Šebovou přímým setkáním s pamětnicí dne 22. 5. 2017,¹³ kdy už se jednalo o cílené vzpomínání na průběh natáčení snímku. Pamětnicí byl snímek na místě promítnut, díky čemuž bylo možné v průběhu sledování filmu hovořit o vzniku některých scén. Tato metoda a s tím spojený rozhovor s Agnesou Horvátovou se ukázal být zcela klíčový pro identifikaci jmen dříve uvedených v seznamu podílů v archivu ČT, kde v případě herců chybí informace o konkrétních rolích, resp. postavách, které ve snímku představují.

K doplnění informací a celkového obrazu o vzniku filmu přispělo také setkání s autory a pamětníky při slavnostním promítání snímku v kavárně kina Scala v Brně dne 15. 6. 2017.¹⁴ Promítání organizovalo Muzeum romské kultury a představovalo po mnoha letech jedinečnou příležitost tento televizní snímek vidět na plátně, přestože snímek jakožto televizní dílo původně pro plátno určen není.¹⁵ V diskuzi následující po promítání bylo možné si vyslechnout vzpomínky na natáčení nejen od přítomné režisérky snímku Jany Ševčíkové a účinkujícího Miroslava Rusenka, ale také od autora scénické hudby k filmu Jiřího Stivína, který večer zakončil koncertem. Ze slavnostního večera byl pořízen audio i video záznam, které jsou k dispozici ve sbírkách Muzea romské kultury.¹⁶

V souvislosti s touto projekcí vznikly dva rozhovory, z nichž tato studie čerpá, které se přímo týkaly natáčení filmu *Tulakóna* a současně historie souboru Perumos. Rozhovory se odehrály dne

28. 4. 2017 a dále pak 16. 6. 2017 (tj. druhý den po uvedené projekci filmu) s pamětníkem Miroslavem Rusenkem a pořídili jej pracovníci Muzea romské kultury Matyáš Dlab a Milada Závodská.¹⁷

Pro zpřesnění některých informací se text částečně opírá i o dva rozhovory vedené přímo s paní režisérkou filmu Janou Ševčíkovou – první probíhal v roce 2005 po telefonu, kdy byl mimo jiné potřeba její souhlas k promítnutí filmu v NFA. Podruhé se jednalo o rozhovor před promítáním snímku v červnu 2017 v kavárně kina Scala.¹⁸ Z tohoto rozhovoru však nebyl na žádost paní režisérky pořízen zvukový záznam.

Vzhledem k tomu, jak málo informací ke snímku *Tulakóna* se podařilo najít v archivech, byla zmíněná pamětnická vyprávění klíčovými pramennými zdroji při rekonstrukci obrazu o vzniku filmu. Je však zjevné, že výčet pamětníků, kteří by mohli vyprávět o průběhu natáčení, není prozatím ani z daleka ukončen. V další fázi výzkumu se proto počítá nejen s dalším podrobnějším rozhovorem s paní režisérkou, ale také s rozšířením respondentů o asistentku výroby snímku Galinu Šustovou, asistentku režie Věru Dvořákovou, zvukaře Pavla Dvořáka či kameramana Vladimíra Holomka. Výzkum by měl dále rovněž směřovat k vyhledávání dalších možných účastníků natáčení z řad Romů, a to nejen těch spojených přímo se souborem Perumos (např. Kristýna Gorolová¹⁹), ale zejména těch, kteří se účastnili i natáčení na Slovensku, jako byli dětští představitelé Anna Lolová a Andrej Ličartovský. Bohužel někteří z klíčových pamětníků natáčení v čele s Janem Láďou Rusenkem již nežijí.

¹² PAMĚŤ NÁRODA. Rozhovor s Agnesou Horvátovou proběhl 6. 3. 2017 v Praze. Zpracovaná nahrávka dostupná z: <https://www.pametnaroda.cz/cs/horvathova-agnes-1949>

¹³ MRK NA7/???. Rozhovor s Agnesou Horvátovou proběhl 22. 5. 2017 v Praze.

¹⁴ MRK NA 31/17. Promítání s následnou debatou s tvůrci a pamětníky proběhlo 15. 6. 2017 v kavárně kina Scala v Brně.

¹⁵ Muzeum romské kultury pořádalo pamětnické večery s projekcemi pravidelně, více o pamětnických večerech viz DLAB 2017: 12–17.

¹⁶ MRK NV 34/17 a MRK NA 31/17.

¹⁷ MRK NA 19/17. Rozhovor s Miroslavem Rusenkem proběhl 28. 4. 2017 v Praze.

¹⁸ ŠEVČÍKOVÁ, Jana. Osobní rozhovor proběhl dne 15. 6. 2017 před promítáním v kavárně kina Scala v Brně.

¹⁹ Rozhovor s Kristýnou Gorolovou je rovněž k dispozici v rámci sbírky Paměť národa – *Příběhy našich sousedů*. Zpracovaná nahrávka dostupná z: <https://www.pametnaroda.cz/cs/gorolova-kristyna-20210118-0>

²⁰ Můj přítel Fabián, 1953 [film]. Režie Jiří Weiss. Československo.

²¹ Radikální řez, 1983 [film]. Režie Dušan Klein. Československo.

²² Kdo se bojí, utíká, 1986 [film]. Režie Dušan Klein. Československo.

²³ Montiho čardáš, 1989 [film]. Režie Martin Tápák. Československo.

²⁴ DVORSKÁ, Františka, 2006. Reflexe společenského smýšlení o Romech v Československé a české kinematografii. Praha. Bakalářská práce. Univerzita Karlova. Fakulta filozofická. Seminář romistiky.

²⁵ Skřivánci na niti, 1969 [film]. Režie Jiří Menzel. Československo.

²⁶ Romance, 1965 [část povídkového filmu Perličky na dně]. Režie Jaromil Jireš. Československo.

²⁷ Ružové sny, 1976 [film]. Režie Dušan Hanák. Československo.

²⁸ Film Skřivánci na niti byl ihned po svém dokončení uzavřen do trezoru a premiéru měl až v roce 1990 (což samozřejmě nebylo proto, jakým způsobem prezentoval Romy).

²⁸ DVORSKÁ, Františka, 2006. Reflexe společenského smýšlení o Romech v Československé a české kinematografii. Praha. Bakalářská práce. Univerzita Karlova. Fakulta filozofická. Seminář romistiky. s. 37-43.

V průběhu analýzy pramenů bylo dále nutno vypořádat se s faktem, že mezi obdobím vzniku filmu a pořízením pamětnických vyprávění uplynulo 31 let. Pamětníci si tak vzhledem k dlouhé době, která od vzniku díla uplynula, řadu věcí nepamatovali, nebo si různé situace pamatovali každý trochu jinak. Tento fakt je nesporným úskalím rekonstrukce okolností vzniku filmu na základě vyprávění účastníků po mnoha letech od natáčení a je potřeba s ním počítat i v případě následných rozhovorů v další fázi výzkumu.

3 Romská tematika v československém filmu

Obraz Romů ve filmu a užití romské tematiky úzce souvisí s politickým kontextem doby, v níž vznikal, a s širším společenským diskurzem. Československé filmy vzniklé od roku 1948 do 1989 obsahující romské postavy se proto musely potýkat s ideologickým zatížením a cenzurou. Mezi nejvýraznější takto tematizované snímky vzniklé v uvedené době patří české filmy Můj přítel Fabián (1953)²⁰ režiséra Jiřího Weisse, Radikální řez (1983)²¹ a Kdo se bojí, utíká (1986)²² Dušana Kleina a slovenský film Montiho čardáš z roku 1986²³. Zejména zmíněná díla z let osmdesátých tvoří výrazný protipól snímku Tulakóna, který vznikal v podobné době.

Společným rysem těchto filmů je vedle generalizace a reprodukce soudobých stereotypů zejména nesprávné užívání etnografických faktů.²⁴ K deformování skutečnosti pak přispívá obsazování neromských herců do romských rolí (Můj přítel Fabián, Kdo se bojí, utíká) nebo

výrazná obrazová až karikaturní stylizace romských postav (Montiho čardáš, na němž se podílelo moskevské divadlo Romen).

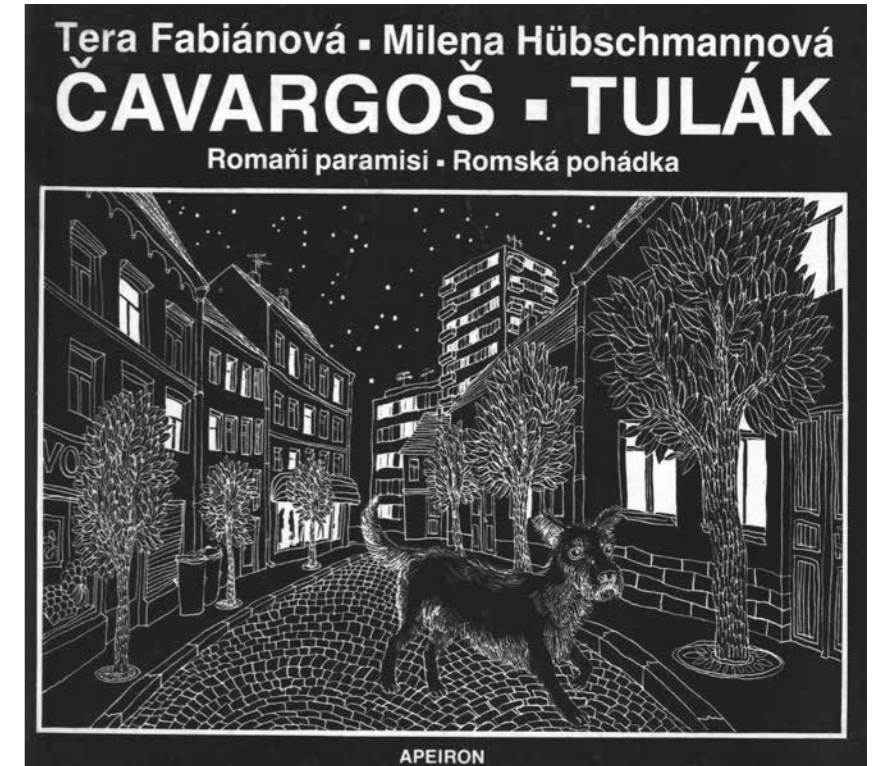
Některým dalším snímkům vzniklým za minulého režimu, které zobrazovaly romské postavy, se sice nepodařilo zcela vyhnout stereotypnímu užití tématu, ale podařilo se jim alespoň z části setrást ideologické požadavky. Patří k nim Menzelovi Skřivánci na niti (1969)²⁵, filmová povídka Jaromila Jireše Romance (součást povídkového snímku Perličky na dně z roku 1965)²⁶ a slovenský film Ružové sny (1976)²⁷. Tyto filmy v kontextu doby projevíly odlišný přístup k romskému tématu. Autoři snímků Skřivánci na niti a Romance, jež vznikly v době, kdy docházelo k celkovému uvolnění politického tlaku na tvorbu režisérů, se přičinily především umělecky, zasazením tématu do obrazově, textuálně i intelektuálně svobodnějších sfér.²⁸

Nejvýrazněji v dobové produkci vyčnívá slovenský snímek Dušana Hanáka Ružové sny (1976), který jako první v československé kinematografii alespoň částečně odhalil realitu romských osad na Slovensku a věrohodně vykreslil možné vztahy mezi romskou a neromskou kulturou.²⁹ Ve filmu vyprávějším o pošťákově Jakubovi, který se zamiluje do romské dívky Jolanky žijící v romské osadě, režisér věnuje maximální pozornost romskému prostředí a zjevně klade velký důraz na to, aby bylo věrně zobrazeno. Právě z toho důvodu také při natáčení spolupracoval s Milenou Hübschmannovou, která mu dělala odborného poradce a pomáhala při komunikaci s romskými neherci. „Když jsme vymýšleli tento film, zdálo se nám důležité říct, že dob-

rý člověk ještě žije. Hledali jsme takové lidi na slovenském Záhorí a v romských osadách. Velkou většinu motivů jsme čerpali ze života. (...) Přitom nám šlo o to, aby každý centimetr filmu byl upřímný a autentický. Myslím, že to byl první film, ve kterém všechny romské postavy hráli Romové a mluvili svým rodným jazykem. Bylo pro mne velice důležité pravdivě zobrazit sociální kulisu příběhu, psychologický a etnografický aspekt života v romské osadě. Chtěli jsme mluvit o radosti ze života, o loučení s dětstvím a vnitřní svobodě 'jednoduchých' lidí. V kontextu normalizační doby jsme si ten film vyvdorovali.“³⁰

Zde je třeba předeslat, že angažování romských herců (i neherců) není v československé kinematografii obsahující romskou tematiku tak neobvyklé, jak by se mohlo zdát. Dušan Klein v obou svých filmech z 80. let s romskými herci čile pracoval, přičemž v obou případech mu byli oporou členové některého z romských souborů. V Radikálním řezu spolupracoval zejména s Martou Bandyovou a Emilem Ščukou a jejich divadelním souborem Romen, ve filmu Kdo se bojí, utíká účinkují členové folklórních souborů Khamoro a Lače Roma. V porovnání se snímkem Ružové sny a následně také s Tulakónou je však romským hercům v Kleinových snímcích přikládán v podstatě okrajový význam, kdy slouží spíše jako „exotická dekorace“ detektivní zápletky (Radikální řez) nebo sekundují profesionálním hercům v rolích Romů (Kdo se bojí, utíká).

Jakkoliv je těžké srovnávat celovečerní filmy s „televizní pohádkou“, v tomto smyslu snímek *Tulakóna* vyčnívá nad všemi zmíněnými díly. Přestože i u to-

▲ Obálka dvojjazyčného vydání knihy *Čavargoš – Tulák romské spisovatelky Tery Fabiánové, jejíž autorskou pohádku zaznamenala a z romštiny přeložila Milena Hübschmannová. Kniha vyšla až 5 let po vzniku filmu Tulakóna. Vydání: 1991. Praha: Apeiron*

hoto snímku můžeme vidět až divadelní komponování některých scén a jistě by bylo možné polemizovat i o užití různých stereotypů, Romové výlučně v podání romských (ne)herců jsou zde ve středu zájmu, přičemž je zcela patrná snaha využít kinematografický potenciál romských reálií v Čechách i na Slovensku bez příkras, i kdyby to mělo znamenat zobrazení špíny nebo života v bídě.

³⁰ HANÁK, Dušan, 2005. 322. *Obrazy starého světa. Ružové sny*. Praha: Lika klub, s. 130.

³¹ HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. 2000. *Slovesnost a literatura v romské kultuře*. In: Černobílý život, Praha, s. 138-139.

▲ Slavnostní promítání 15. 6. 2017 v kavárně kina Scala v Brně představovalo unikátní příležitost vidět film *Tulakóna* na plátně. Brno, 2017. Foto: MRK – Adam Holubovský

4 *Tulakóna*

4. 1 Předloha

Pro objasnění pozice snímku *Tulakóna* v československé kinematografii osmdesátých let je důležitý vztah tvůrců snímku k autorce předlohy Tere Fabiánové a reflexe jejího autorství v databázi archivu. V době vzniku filmu nebyl příběh T. Fabiánové, který zaznamenala Milena Hübschmannová, ještě publikován, ale pravděpodobně již existoval v rukopise. V případě romské literatury není tato situace nijak neobvyklá. Po uvolnění v letech 1969–1973, kdy romská literatura zažila díky existenci Svazu Cikánů-Romů (SCR) nebývalý rozkvět a dostala pří-

ležitost se prezentovat, přišel v 70. a 80. letech násilný útlum. Romská literatura (natož psaná romsky) tehdy prakticky nevycházela, nicméně řada autorů psala dál tzv. „do šuplíku“ a jejich texty oficiálně spatřily světlo světa většinou až po revoluci.³¹ Scénář k filmu *Tulakóna* nalezený v archivu ČT je proto datován rokem 1985, zatímco předloha díla – původní autorský příběh Tery Fabiánové s názvem *Čavargoš* – byla publikována v romsko-českém vydání až v roce 1991. Sama Tera Fabiánová publikovala poprvé již v periodiku Svazu Cikánů-Romů v letech 1970-1973 a řadí se tak k předním osobnostem, které se svým dílem zasa-

dily o rozvoj romské literatury a které inspirovaly další romské autory k publikování své tvorby v romštině. Není bez zajímavosti, že několik z nich v čele s Margitou Reiznerovou, patří právě do rozvětvené rodiny Rusenkovy, která tvořila soubor *Perumos*.³²

Režisérka Jana Ševčíková se podle svých slov s autorkou předlohy snímku *Tulakóna* nikdy nesetkala.³³ Povídku jí zprostředkovala Milena Hübschmannová, s níž tehdy připravovala dokument o romské hudbě. Získání námětu a spolupráci s M. Hübschmannovou vysvětluje takto: „Díky Mileně Hübschmannové jsem získala tento námět a spolu jsme se pak dostávaly mezi Romy. (...) Bylo to v rukopise, ale my jsme s Milenou byly kamarádky. Já jsem původně vůbec nechtěla točit tento film. Já jsem chtěla točit dokument o romských písničkách. S Milenou jsme sjížděly hromadu lidí a skupin. Pak jsem napsala scénář a ten ještě víc iritoval Českou televizi než tento námět, který se pak nakonec po určité době podařilo prosadit.“³⁴

Na spisovatelku si nevzpomíná ani pamětnice natáčení Agnesa Horvátová.³⁵ Osobnost Tery Fabiánové je opomenuta také ve všech materiálech databáze PROVYS s filmem *Tulakóna* souvisejících, přestože v titulcích samotného filmu je její jméno i autorství předlohy uvedeno větou: „Z vyprávění Terezy Fabiánové zaznamenala a z romštiny přežila Milena Hübschmannová.“ Zmínku o tom, že snímek vychází z autorského vyprávění romské spisovatelky Tery Fabiánové nenajdeme ani v textu určeném pro hlasatele, kde je naopak chybně uvedeno, že vyprávění vzniklo na základě tradované cikánské pohádky. V po-

dobném duchu vyznívá i text anotace a obsahu filmu zaznamenaný v databázi: „Poetický film na motivy cikánské pohádky o psu Tulákovi, který se ze všech svých výprav do světa vždy vrací ke svým dětem do původní cikánské osady a posléze i na sídliště, kam cikány přestěhovali. Film, ve kterém mluví zvířata jako lidé – na druhé straně obsahuje i mnoho dokumentárního a folkloristického materiálu.“³⁶

Příběh snímku *Tulakóna* sleduje psa „Tuláka“ od jeho útěku z domova, přes setkání s Romy, únos k cirkusu až po zboření romské osady a návštěvu Romů v jejich nových panelových domovech. Samotná romská pohádka vydaná v roce 1991 na rozdíl od filmového zpracování obsahuje zastřešující postavu malého chlapce, kterému psík svůj životní příběh vypráví.³⁷ V televizním snímku mluví Tulák hlasem Rudolfa Hrušínského přímo k divákům. Snímek se od knižní předlohy liší i samotným závěrem. Zatímco ve filmu se pejsek nakonec se svými romskými přáteli, kteří se ze zbořené osady odstěhovali do paneláků, setká na sídlišti a v závěrečné scéně se s nimi v bytě veselí, v knize je již nenajde.³⁸

Původním jazykem předlohy je romština, k jejímuž nebývalému výraznému užití došlo i u filmové verze. Romsky je ostatně již samotný název snímku. „Tulakóna“ je v romštině tvar vokativu přejatého slova „Tulakos“, překlad tedy není „Tulák“, jak zní název scénáře nalezeného v archivu, ale oslovení „Tuláku“, které v jedné z posledních scén užíje postava Jana Ládi Rusenka (Bugoš) směrem k pejskovi. V tomto smyslu je užití slova „Tulakóna“ v závěrečných ti-

³² Sestry Margita Reiznerová, Helena Demeterová a Milena Zemínová, stejně jako bratr Arnošt Rusenko, patří mezi výrazné romské spisovatele, kteří po revoluci začali s přispěním Mileny Hübschmannové publikovat svá díla v romštině. Margita Reiznerová navíc vedle samotné tvůrčí činnosti v devadesátých letech spoluzaložila Sdružení romských autorů Romaň Čhib a stejnojmenné nakladatelství, které vedla. Byla také spoluzakladatelkou a redaktorkou časopisů *Amaro lav* a *Romano gendalos*. Literárně aktivní byla i sestřence Rusenkových Agnesa Horvátová, která psala povídky, pohádky a básničky inspirované vyprávěním jejich předků. JANDÁKOVÁ, Lenka, 2020. Zemřela spisovatelka Margita Reiznerová [online]. *Romea*. Publikováno 4. 11. 2020 [cit. 2021-6-22]. Dostupné z: <http://www.romea.cz/cz/zpravodajstvi/domaci/zemrela-margita-reiznerova>

³³ MRK NA 31/17. Ševčíková Jana na promítání s následnou debatou s tvůrčí a pamětníky 15. 6. 2017 v kavárně kina Scala v Brně.

³⁴ MRK NA 31/17. Ševčíková Jana na promítání s následnou debatou s tvůrčí a pamětníky 15. 6. 2017 v kavárně kina Scala v Brně.

³⁵ MRK NA /17. Rozhovor s Agnesou Horvátovou dne 22. 5. 2017 v Praze.

³⁶ Databáze PROVYS. Archiv České televize, Praha.

³⁷ FABIÁNOVÁ, Tera a HÜBSCHMANNOVÁ, Milena, 1991. *Čavargoš. Tulák*. Praha: Apeiron.

³⁸ Blíže ve DVORSKÁ, Františka, 2006. *Reflexe společenského smýšlení o Romech v československé a české kinematografii*. s. 52.

³⁹ *Tulakóna*, 1986 [televizní film]. Režie Jana Ševčíková. Československo. Závěrečné titulky.

⁴⁰ Srov. DVORSKÁ, Františka, 2006. *Reflexe společenského smýšlení o Romech v československé a české kinematografii*. s. 45.

⁴¹ ŠEVČÍKOVÁ, Jana. *Biografie*. [online] [cit. 22. 6. 2021]. Dostupné z: <https://janasevcikova.com/cs/bio.php>

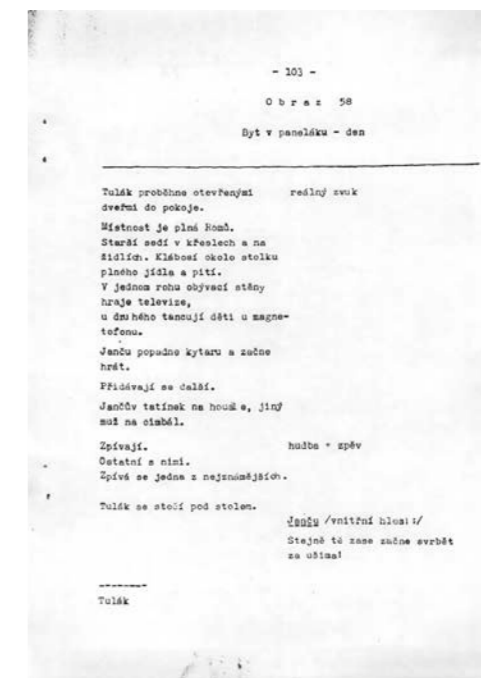
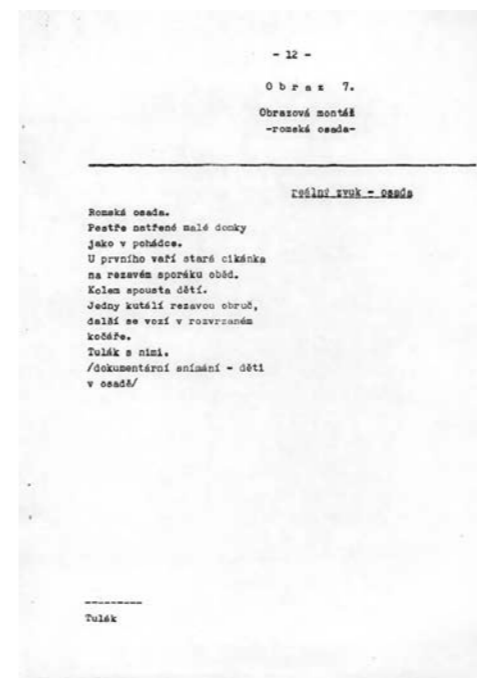
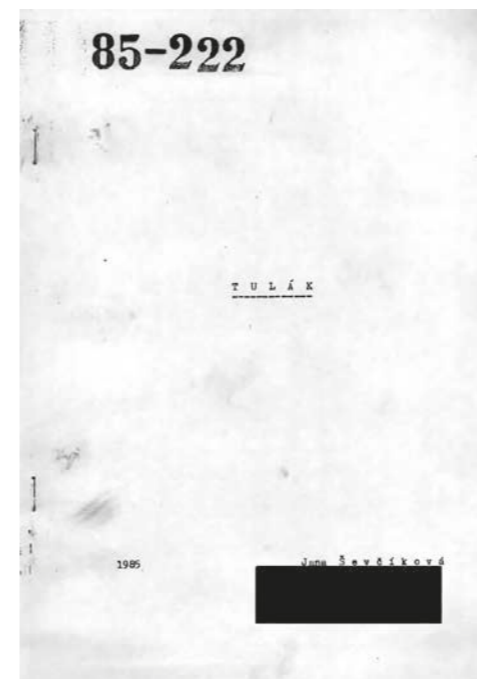

► Zvukař Pavel Dvořák při natáčení filmu *Tulakóna*. Foto Archiv Galiny Šustové (asistentky výroby snímku *Tulakóna*)

tulkách nesprávné, autoři s ním zde zacházejí jako s prvním pádem, kdy uvádějí hlas interpreta: „Tulakóna – Rudolf Hrušínský“.³⁹

4. 2 Žánr filmu

Snímek *Tulakóna* už na první pohled nezapadá do škatulek normalizační filmové a televizní tvorby, která na území tehdejší ČSSR vznikala, a to nejen využitím předlohy romské spisovatelky. Jak bylo nastíněno výše, svým charakterem vyniká i mezi filmy zabývajícími se romskou tematikou. Zatímco většina autorů filmů vzniklých v 80. letech se držela dobového ideologického zadání „masové“ zábavy a používala neutrální filmové žánry, jako jsou detektivky, komedie či historické filmy, snímek *Tulakóna*, ač vzniklý jako rovněž neutrální pohádka, se už od samého počátku pohyboval na rozhraní mezi hraným filmem a dokumentem.⁴⁰ Jana Ševčíková vystudovala v roce 1983 Filmovou fakultu múzických umění v Praze, obor dokumentární tvorba,⁴¹ a celé její bohaté dílo je zasvěceno právě tvorbě dokumentárních filmů. Že bude film obsahovat silnou dokumentární složku, tak režisérka věděla už v momentě, kdy scénář předkládala ke schválení Československé televizi. Scénář s pracovním názvem „Tulák“, který je k dispozici v archivu ČT, je uveden poznámkou režisérky filmu následovně: „I když se jedná o dokumentárně – hraný film, a já předkládám pevný scénář dogmaticky pevnou stavbu filmu. Ve svém úmyslu počítám s co nejbohatším využitím dokumentárního snímání, které si žádá svá specifika. Mnohé

◀ Ukázky ze scénáře snímku *Tulakóna* s pracovním názvem „Tulák“ z roku 1985. Autorka Jana Ševčíková. Archiv ČT

⁴² ŠEVČÍKOVÁ, Jana. 1985. *Tulák*. [Scénář filmu]. i. č. 85-222. Archiv České televize, Praha. s. 1.

⁴³ V romské osadě Rakúsy u Kežmarku pobývala ve školním roce 1968 / 1969 Milena Hübschmannová, která zde působila jako učitelka v mateřské škole. Byla to tedy pravděpodobně ona, kdo nasměroval Janu Ševčíkovou do této osady.

⁴⁴ ŠEVČÍKOVÁ, Jana. Osobní rozhovor dne 15. 6. 2017 před promítáním v kavárně kina Scala v Brně.

⁴⁵ SIEBER, Karel, 2017. Soukromá e-mailová korespondence s vedoucím spisovného archivu a fototéky APF ČT dne 28. dubna 2017.

⁴⁶ Databáze PROVYS. Archiv České televize, Praha.

scény by měly vyznít v co nejsyrovější, avšak poetické rovině. Herci – naturšćici – budou vybráni spolu s vesnicemi na východním Slovensku. Ještě jednou tedy předesílám, že by se mělo počítat s volnou skladbou, která ve svém celku vyzní a stanoví své pevné rozměry vazeb až ve střížně za stříhacím stolem!⁴²

Na dokumentárním charakteru snímku je pro tento výzkum zásadní natáčení v autentických romských osadách na Slovensku. Podle vyprávění režisérky se natáčelo zejména v Rakúsích⁴³, Spišském Podhradí, Stráních pod Tatrami a Žehře⁴⁴. Z hlediska výzkumu je právě spolupráce s obyvateli osad a průběh natáčení v těchto lokalitách velmi zajímavým prvkem ke sledování.

4. 3 Nálezy z archivu České televize

Výzkum v archivu ČT od začátku předpokládal zodpovězení několika otázek, které se týkaly zejména bližší identifikace některých romských herců za účelem případných pamětnických rozhovorů, určení jejich podílu na vzniku filmu, reflexe autorské předlohy díla a dalších historických údajů souvisejících zejména s romskými interprety. Některé otázky se podařilo alespoň částečně zodpovědět díky následným pamětnickým rozhovorům, které přispěly k analýze získaných dat, jiné dodnes přesně nevíme. Nejzáhadnější a dosud spolehlivě nezodpovězená je otázka týkající se doby vysílání snímku v televizi.

Samotné návštěvě instituce předcházela informace od vedoucího spisovného archivu a fototéky APF ČT Karla Siebera: „Z dostupných dokumentů se zdá, že televize pořad snad ani nikdy nevysíla-

la – nenacházím ho v týdeníku Československá televize, který máme zdigitalizovaný až do roku 1986. Překvapivě ho ale nenacházím ani při fulltextovém vyhledávání v digitalizovaných hlášeních o skutečném vysílání z let 1980–1999. Současně se dá s jistotou říci, že v České televizi nebyl tento pořad vysílán v období od roku 1996 do dneška, protože v tom případě by muselo být datum odvysílání uvedeno v databázi PROVYS. Prošel jsem i údaje o dalších nosičích – zdá se, že na začátku května 1989 byl pořad přepsán z filmového pásu také na jednopalcový záznam 2C21439 (dnes už přepsaný na digitální betacam a do digitálního archivu). Bohužel jsem ale jinak naprosto žádný bližší údaj o tomto pořadu nenašel.“⁴⁵

Datum a čas vysílání bohužel v databázi PROVYS opravdu uvedeny nejsou, přesto se v archivu nachází vodítka značící možnost, že snímek vysílán byl. V databázi je totiž zaznamenán text, kterým televizní hlasatelka film uvedla případně alespoň měla uvést. Text hlasatelského úvodu je následující: „A nyní vás zveme k příběhu poněkud zvláštnímu. Vyprávění o psu Tulákovi vzniklo na základě tradované cikánské pohádky. Autorkou scénáře a režisérkou je mladá dokumentaristka Jana Ševčíková. Tulákona je vlastně její polohraný debut. Ale právě dokumentární přístup zůstává patrný i v jinak poetickém stylizovaném vyprávění. Režisérce nejde jen o metaforu věčných útěků a návratů, metaforu odvěké lidské touhy po svobodě, stejnou měrou usiluje o dokumentární zachycení života rómských spoluobčanů, jeho minulosti i současnosti. Jde jí o zamyšlení nad tím, co pomíjí a co přetrvává.“⁴⁶

▲ Miroslav Rusenko, Jana Ševčíková a Jiří Stivín společně vzpomínali na natáčení při slavnostním promítání snímku *Tulákona* v Brně. 2017. Foto MRK - Adam Holubovský

⁴⁷ MRK NA 31/17. Ševčíková Jana na promítání s následnou debatou s tvůrci a pamětníky 15. 6. 2017 v kavárně kina Scala v Brně.

⁴⁸ MRK NA /17. Rozhovor s Agnesou Horvátovou dne 22. 5. 2017 v Praze.

⁴⁹ MRK NA 31/17. Rusenko Miroslav na promítání s následnou debatou s tvůrci a pamětníky 15. 6. 2017 v kavárně kina Scala v Brně.

⁵⁰ ŠEVČÍKOVÁ, Jana. Osobní rozhovor dne 15. 6. 2017 před promítáním v kavárně kina Scala v Brně.

⁵¹ MRK NA 31/17. Ševčíková Jana na promítání s následnou debatou s tvůrci a pamětníky 15. 6. 2017 v kavárně kina Scala v Brně.

⁵² ŠEVČÍKOVÁ, Jana. 1985. *Tulák*. [Scénář filmu]. i. č. 85-222. Archiv České televize, Praha. s. 1.

Bližší informace k této otázce mohou nabídnout pamětníci. Sama režisérka si není úplně jistá, jestli byl snímek skutečně někdy vysílán, nicméně jak v diskuzi po promítání filmu v kavárně kina Scala sarkasticky poznamenala: „Já dodneška nevím, jestli byl uvedený. Někdo mi říkal, že v půl jedenácté večer, v noci, protože to byla pohádka pro děti, tak aby je náhodou neovlivnila.“⁴⁷ Ani Agnesa Horvátová nemůže vysílaní snímku potvrdit s jistotou, ale ještě před tím, než snímek čerstvě viděla, říká: „Já myslím, že jo, že jednou to vysílali, ale nevím. Myslím, že jsem to viděla, ale nepamatuju si ty scénky s dětmi. (...) Co si pamatuju, tu herečku v baráku, nevím, jak se jmenovala. (...) Na ní si vzpomínám, protože než se začalo natáčet, párkrát byla mezi námi.“⁴⁸ Jediný Miroslav Rusenko s jistotou potvrzuje: „Vysílali to v televizi, viděli jsme to všichni.“⁴⁹

K otázce vztahu Československé, resp. České televize k tomuto dílu je důležité zmínit, že režisérka, která se netají tím, že jí spolupráce s ČST nevyhovovala, si po revoluci začala své filmy produkovat sama a s Českou televizí nespoupracuje.⁵⁰ V diskuzi v Brně Jana Ševčíková vzpomínala na spolupráci s ČST takto: „Pro Českou televizi to byl šílený šok, protože my jsme byli takový štáb jako... já nevím, jak bych to řekla, aby to tak nevyznělo... ale strašně jsme je rozčilovali. Protože jsme byli spolu, a protože neexistovala žádná pracovní doba, že v pět nebo ve čtyři hodiny skončí natáčení. Já jsem vždycky obešla od kameramana, po osvětlovače a všechny lidi, kteří s námi pracovali a poprosila jsem je, že bohužel to sluníčko je nej-

lepší v pět hodin odpoledne, kdy už by měla být konečná. A ti lidé opravdu byli schopní s námi pracovat do večera a bavilo je to a těšilo je to. Byl to báječný štáb.“⁵¹

Režisérka v úvodu k původnímu scénáři předesílá, že herci budou vybráni na východním Slovensku spolu s lokacemi.⁵² Ve výsledném díle však většina postav mluví česky (případně romsky) a slovenštinu slyšíme ojedinele – například ve scéně, kdy „cirkusačka“ představovaná Lenkou Machoninovou vchází do osady a ujímá se jí skupinka místních žen. Je zřejmé, že scény z romských osad jsou obsazeny místními Romy i kvůli dokumentárnímu charakteru natáčení těchto okamžiků. Větší role s textem jsou však převážně obsazeny Romy z Čech, kteří se štábem na Slovensko dorazili. Je to případ nejen Jana Ládi Rusenka v roli Bugoše, ale také Anny Lolové v roli dívky Margitky a Andreje Ličartovského v roli chlapce jménem Janču.

Z výše uvedeného vyplývá, že střípky z historie vzniku snímku *Tulakóna*, jejichž pouhou hrstku odkryl archiv ČT, je třeba doplnit vyprávěním pamětníků natáčení, kteří mohou přispět k objasnění z romistického hlediska nejzajímavější výzkumné otázky, kterou je zapojení romských herců i neherců a jejich vliv na výslednou podobu filmu.

4. 4 *Tulakóna* ve vzpomínkách pamětníků natáčení

Své vyprávění o natáčení snímku *Tulakóna* režisérka Jana Ševčíková začala vzpomínkou na hlavního představitele snímku – psa Tuláka. V diskuzi v kině

Scala k tomu uvedla následující: „To je hrozná nostalgie, protože to byl můj pes a já jsem ho měla strašně ráda, takže když to skončí, tak se musím vždycky nadechnout.“⁵³ Příprava psa Brita, který původně ve filmu vůbec hrát neměl, na natáčení probíhala podle Ševčíkové pod dohledem profesionálních cvičitelů, kteří si jej vybrali při návštěvě u režisérky a k obsazení hlavní role ji přesvědčili. Psíka jí však zakázali na 4 měsíce vidět, a když jí ho po natáčení zase vrátili, z Brita už byl profesionální „Tulák“, který naučené kousky, jako bylo vyhrabávání obsahu popelnic, předváděl při svých toulkách po Malé Straně a nezřídka ho domů přiváděli policisté.⁵⁴ Podle vzpomínky režisérky navíc psí hrdina při natáčení aपोर्टoval tak zkušeně, že na scénu s kohoutem padlo hned několik živých kohoutů, z nichž přežil jen ten poslední. Práci se zvířaty, ale také bandou dětí, proto hodnotí jako náročnou. Ve svých vzpomínkách přidává režisérka k dobru také historku o tom, jak oslovila k obsazení role Rudolfa Hrušínského, který propůjčil svůj hlas psímu hrdinovi. „S panem Hrušínským jsme se poprvé potkali na pumpě, kde byla taková malá restaurace, a my jsme mu tam vysbírali kosti a poslali jsme mu je ke stolu, kde jedl, a on tak na ty kosti koukal a říkal: ‚Co to má znamenat?‘ a my jsme říkali: ‚Pane Hrušínský, to je vaše další nová role, tak se do toho vžijte.“⁵⁵

Jak už bylo řečeno, Jana Ševčíková původně tento snímek natáčet nechtěla, připravovala dokument o romské hudbě, který nakonec nebyl realizován.⁵⁶ Při přípravě jezdila spolu s Milenou Hübschmannovou po různých romských hudebnících a kapelách. Sama pak jezdila

mezi Romy na Slovensko, přičemž při jedné z návštěv byl prý přítomen i fotograf Josef Koudelka.⁵⁷ Právě příprava hudebního dokumentu jí zřejmě umožnila se zorientovat v prostředí romských muzikantů, jejichž část pak do televizní pohádky, kde hudba hraje výraznou roli, obsadila. Na obsazení J. L. Rusenka do role Bugoše vzpomíná bratr Miroslav Rusenko takto: „Česká televize i s dalšími producenty se dohodli a přišli za Ládou, že by byli rádi, kdyby natočili něco o Romech. Přišli se scénářem a s tím, že Jan Rusenko je ten správný typ, který by mohl hrát hlavní roli. Měl dlouhé vlasy a uměl mluvit, uměl se dobře vyjadřovat. Takže Jan Rusenko s tím souhlasil. Přečetl si nejdrív scénář a pak řekl, že jo. Pak přišel do zkušebny a říká: ‚Tak, vážený soubore, zajímá se o nás televize, chtějí s námi natočit film Tulakóna.“⁵⁸ Jan Láda Rusenko byl jediný ze souboru Perumos, kdo se zúčastnil i natáčení na Slovensku. Vedle závěrečné scény, v níž dominuje soubor Perumos jako celek, se některých dalších scén zúčastnily ještě „perumácké“ děti (např. záběry z cirkusového představení), kdy je na natáčení doprovázel Miroslav Rusenko.⁵⁹

Podle slov Jany Ševčíkové s obsazenými romskými neherci pracovala trochu jako s herci, ale chtěla, aby výsledné vyznění bylo blízké duchu „primitivního umění“, myšleno v dobrém slova smyslu. Zmíněné „naturščíky“ nechala přečíst text scénáře a zahrát, jak to cítí. „Oni to cítili takhle dost kostnatě, ale já jsem cítila, že to tam patří, že čím víc je budu navádět nebo čím víc tam budu mít opravdových herců, tak tím víc se tomu podle mého cítění ublíží.“⁶⁰ Tím výrazněji podle ní vyniknou ty scény z osad, kde natáčela dokumen-

⁵³ MRK NA 31/17. Ševčíková Jana na promítání s následnou debatou s tvůrci a pamětníky dne 15. 6. 2017 v kavárně kina Scala v Brně.

⁵⁴ MRK NA 31/17. Ševčíková Jana na promítání s následnou debatou s tvůrci a pamětníky dne 15. 6. 2017 v kavárně kina Scala v Brně.

⁵⁵ MRK NA 31/17. Ševčíková Jana na promítání s následnou debatou s tvůrci a pamětníky dne 15. 6. 2017 v kavárně kina Scala v Brně.

⁵⁶ MRK NA 31/17. Ševčíková Jana na promítání s následnou debatou s tvůrci a pamětníky dne 15. 6. 2017 v kavárně kina Scala v Brně.

⁵⁷ ŠEVČÍKOVÁ, Jana. Osobní rozhovor dne 15. 6. 2017 před promítáním v kavárně kina Scala v Brně.

⁵⁸ MRK NA 19/17. Rusenko Miroslav v rozhovoru dne 28. 4. 2017 v Praze.

⁵⁹ MRK NA 19/17. Rusenko Miroslav v rozhovoru dne 28. 4. 2017 v Praze.

⁶⁰ MRK NA 31/17. Ševčíková Jana na promítání s následnou debatou s tvůrci a pamětníky dne 15. 6. 2017 v kavárně kina Scala v Brně.

⁶¹ MRK NA /17. Horvátová Agnesa v rozhovoru dne 22. 5. 2017 v Praze.
⁶² *Kdo se bojí, utíká*, 1986 [film]. Režie Dušan Klein. Československo.

▲ Scéna svatby. Snímek z filmu *Tulakóna* (1986)

▲ Jan Láďa Rusenko jako „Bugoš“, pes Brit jako „Tulák“ a romští muzikanti. Snímek z filmu *Tulakóna* (1986)

▲ Soubor Perumos ve filmu. Snímek z filmu *Tulakóna* (1986)

▲ Chlapec Ferko a soubor Perumos. Snímek z filmu *Tulakóna* (1986)

tárním způsobem se všim všudy. Určitý amatérismus, který podporují některé neumělé herecké výkony i neromských herců (například výkon Jiřího Hrubého v roli cirkusáka), vyzdvihuje realističnost a poetiku záběrů z romských osad.

Na dokumentárně laděných částech snímku měli tedy místní Romové jakožto spontánní účastníci scén svůj nemalý podíl. Do jaké míry se na výsledné podo-

bě filmu podílel Jan Láďa Rusenko, nikoliv jakožto herec a muzikant, ale spíš jako „poradce“, z výpovědí pamětníků zcela zřejmé není. Agnesa Horvátová v této souvislosti vypráví o nátuře J. L. Rusenka.⁶¹ která napovídá tomu, že měl tendence si prosadit své. Perumos měli podle ní možnost hrát ve výše zmiňovaném snímku *Kdo se bojí, utíká*⁶² Dušana Kleina. Členové souboru tehdy absolvo-

▲ Soubor Perumos ve Francii, 1989. Foto: archiv Agnesy Horvátové

vali zkoušku, z níž byl režisér nadšen. Jan Láďa Rusenko měl však k řadě scén a detailů připomínky, které prý zdůvodňoval mimo jiné tím, že Romové to takto nedělají. Režisér Klein ale připomínky nepřijal, což vedlo k tomu, že J. L. Rusenko spolupráci odmítl a ve filmu nakonec hráli místo Perumos členové souboru Khamoro.

Ovlivnění výsledné podoby některých scén romskými účastníky však dobře demonstruje průběh vzniku závěrečné scény snímku, která se natáčela v bytě pana Rusenka, přestože jeho postava v této fázi příběhu na scéně není. Podle vyprávění Jany Ševčíkové a Miroslava Rusenka v diskuzi po promítání snímku se tato scéna zobrazující bujaré veselí, spontánní setkání rodinných příslušní-

ků, kteří spolu zpívají a hrají, natáčela na dvakrát. Poprvé ji natočili s vodou v lahvích a umělými chlebičky a výsledek za moc nestál. Jana Ševčíková nebyla spokojená zejména se světlem, takže zburcovala štáb znovu, když slunce zapadalo, a scénu se rozhodla přetočit.⁶³ Jan Láďa Rusenko ji přesvědčil, jestli chce, aby scéna vypadala přirozeně, je potřeba opravdové občerstvení, nikoliv voda v lahvích. Když byla tato podmínka produkcí splněna, účastníci scény, tj. členové souboru Perumos, během chvíle zapomněli, že jsou vůbec natáčeni a scéna dostala autentický rozměr.⁶⁴ V této závěrečné epizodě můžeme vidět soubor Perumos ve své téměř kompletní podobě, snímek nám tedy podává i dokumentární dobový obraz toho, jak Pe-

⁶³ MRK NA 31/17. Ševčíková Jana na promítání s následnou debatou s tvůrci a pamětníky dne 15. 6. 2017 v kavárně kina Scala v Brně.

⁶⁴ MRK NA 31/17. Rusenko Miroslav na promítání s následnou debatou s tvůrci a pamětníky dne 15. 6. 2017 v kavárně kina Scala v Brně.

⁶⁵ MRK NA /17. Horvátová Agnesa v rozhovoru dne 22. 5. 2017 v Praze.

⁶⁶ MRK NA 31/17. Ševčíková Jana na promítání s následnou debatou s tvůrci a pamětníky dne 15. 6. 2017 v kavárně kina Scala v Brně.

⁶⁷ ŠEVČÍKOVÁ, Jana. 1985. *Tulák*. [Scénář filmu]. i. č. 85-222. Archiv České televize, Praha. s. 104.

⁶⁸ MRK NA 31/17. Ševčíková Jana při promítání s následnou debatou dne 15. 6. 2017 v kavárně kina Scala v Brně.

▲ Jitka Gjuríčová se souborem Perumos, Strážnice, 1993. Foto ze sbírky Muzea romské kultury: Karel Cudlín, F 79/1995

rumos jako muzikantská rodina se svým souborem začínali.

Seznam účastníků této závěrečné scény podle toho, jak se na scéně objevují, je následující, v závorkách je uveden vztah k pamětnici Agnese Horvátové (dále A. H.), která identifikaci účastníků provedla,⁶⁵ případně vztah k rodině Rusenkových: Anna Rusenková (matka L. Rusenka, M. Rusenka a Margity Reiznerové), Jolana Legová (manželka Emila Legy, bratrance A. Horvátové), Milan Gábor (romským jménem Budulaj), Milan Horvát (manžel A. H.), Emil Lega (bratranec A. H.), Helena Demeterová (sestra Rusenkových a M. Reiznerové), Zlata Legová (dcera Emila a Jolany Legových), Miroslav Rusenko, Julie Baníková (sestřenice A. H.), Kristýna Gorolová (sestra

A. H.), Michal Marcin (bratranec A. H. přes otce), Margita Reiznerová, partner Anny Rusenkové (jméno nevíme, v Perumos hrál na kontrabas), Stanislav Reizner (manžel Margity Reiznerové), Agnesa Horvátová, Libuše Rusenková (manželka M. Rusenka), Julie Legová (teta A. H.), Vojta Gorol (manžel Kristýny Gorolové) a děti z Perumosu Hana Rusenková (dcera L. Rusenka) a Kateřina Gorolová (dcera Kristýny Gorolové). Na scéně je přítomno ještě několik dalších dětí, které pamětnice Agnesa Horvátová neuměla identifikovat. Představitelé Jančua Andreje Ličartovského (romsky zvaného Piřar), posléze identifikovala nikoliv na základě obrazu, ale podle jména.

Závěrečná scéna snímku v paneláku je

▲ Perumos na Dnech romské kultury, Praha, 1992. Foto ze sbírky Muzea romské kultury, F 102/1997

zkončena zpěvem chlapce Ferka, kterého režisérka objevila na festivalu Východná⁶⁶. Jeho romská píseň Kaj te džal (Kam jít), která původně ve scénáři nebyla, doplňuje závěrečná slova Tuláka určená Jančuovi: „Můžu odejít a znovu tě najít a znovu odejít... člověk přece, i když je pes, potřebuje vědět, že se má ke komu vrátit!“⁶⁷ Vedle autentických záběrů z romských osad, důrazu na obsazení romských herců i neherců a užití předlohy autorské pohádky romské spisovatelky je snímek ve své době unikátní také tím, kolik prostoru v něm dostala romština, a to i s vědomím toho, že je snímek určen převážně dětem, které nebudou romským slovům rozumět. Na otázku, zda měla režisérka v užití romštiny volnou ruku, nebo měla její množ-

ství v díle nějak omezené, odpověděla Jana Ševčíková nekompromisně: „Já jsem se jich neptala.“⁶⁸

4. 4. 1 Perumos v době natáčení snímku

V době natáčení snímku *Tulakóna* existoval soubor Perumos již minimálně 2 roky. Vznik tělesa datuje Miroslav Rusenko do let 1983–1984.⁶⁹ kdy se poprvé dali rodinní příslušníci dohromady, aby na soutěži romských souborů v Radiopaláci.⁷⁰ předvedli představení. Na utvoření souboru měla vliv tehdejší kurátorka pro romské otázky Jitka Gjuríčová, která dle vyprávění trvala na tom, aby se zúčastnili zmíněné soutěže a později jim zajistila zkušebnu na Žiž-

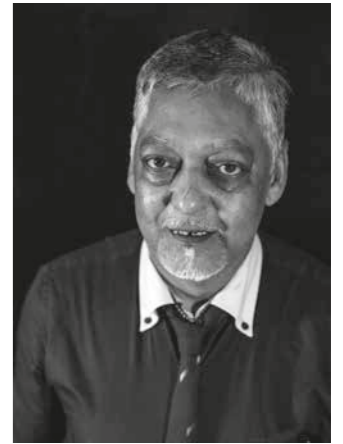

▲ Agnesa Horvátová v kroji, v němž vystupovala se souborem Perumos. Foto: archiv Agnesy Horvátové

⁶⁹ MRK NA 19/17. Rusenko M. v rozhovoru dne 28. 4. 2017 v Praze.

⁷⁰ Oba pamětníci se nezávisle na sobě shodují, že se jednalo právě o tuto soutěž v Radiopaláci, při níž se dal soubor poprvé veřejně dohromady.

⁷¹ MRK NA 19/17. Rusenko M. v rozhovoru dne 28. 4. 2017 v Praze.

▲ Miroslav Rusenko při pamětnickém nahrávání v Brně, 2017. Foto MRK – Adam Holubovský

⁷² MRK NA 19/17. Rusenko M. v rozhovoru dne 28. 4. 2017 v Praze.

⁷³ DLAB, Matyáš. 2017. 1. světový romský festival ROMFEST 1990 – uchování a iniciace kulturní paměti. *Bulletin Muzea romské kultury*, 26/2017, s. 10-37

⁷⁴ MRK NA 19/17. Rusenko M. v rozhovoru dne 28. 4. 2017 v Praze.

⁷⁵ DIVADLO PERUMOS 11992. In: Youtube [online]. 9. 2. 2010 [cit. 2021-6-22]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=OiXcnllgL7I>

⁷⁶ DLAB, Matyáš. 2017. 1. světový romský festival ROMFEST 1990 – uchování a iniciace kulturní paměti. *Bulletin Muzea romské kultury*, 26/2017, s. 10-37

⁷⁷ *Krásná čarodějka*, 1991. [televizní pohádka]. Režie Vlasta Janečková. Československo.

⁷⁸ Tohoto natáčení se ze zdravotních důvodů nezúčastnila paní Horvátová ani její manžel.

⁷⁹ PEČÍNKA, Pavel, 2019. *30 let svobody: Romští politici jako součást listopadové revoluce v roce 1989* [online]. Romea [cit. 2021-6-22]. Dostupné z: <http://www.romea.cz/cz/zpravodajstvi/30-let-svobody-romsti-politici-jako-soucasi-listopadove-revoluce-v-roce-1989>

⁸⁰ MRK NA 19/17. Rusenko M. v rozhovoru dne 28. 4. 2017 v Praze.

⁸¹ REIZNEROVÁ, Margita, 1990. *Le romengero gendalos / Zrcadlo Romů*. In: Hübschmannová, Milena (ed.). *Kale ruží*. Hradec Králové: Krajské kulturní středisko v Hradci Králové, 116-119.

kově.⁷¹ Mezi zakládající členy patřil J. L. Rusenko s manželkou Jarkou, Miroslav Rusenko s manželkou Libuší, sestřenice Agnesa Horvátová s manželem Milanem a sestra Margita Reiznerová s manželem Stanislavem. Postupně pak došlo k přizvání dalších příbuzných. Soubor čítal dohromady asi 30 lidí, z nichž většina je zachycena právě v závěrečné scéně snímku *Tulakóna*.

Název tělesa se podle vyprávění pana Rusenka odvíjí od momentu, kdy Jan L. Rusenko postavil před členy soboru láhev rumu. Tehdy padl návrh na pojmenování „Pi rumos“ ve smyslu „Pij rum“. Vznikl z toho nápad na použití slova „Perumos“, který v romštině znamená blesk nebo hrom. Mělo to korespondovat s jejich nástupem na jeviště, který musel být a býval ohromující.⁷²

V témže roce, kdy vznikal snímek *Tulakóna*, se Perumos účastnili Mezinárodního folklorního festivalu ve Strážnici a účinkovali na Folklorním festivalu Východná.⁷³ V letech následujících po natáčení soubor zažíval rozkvět, vystupoval na prknech několika divadel, jmenovitě například Na Chmelnici,⁷⁴ v devadesátých letech pak pravidelněji v divadle ABC.⁷⁵ V létě roku 1989 absolvovali navíc členové souboru své první zahraniční angažmá na turné po Francii. Důležitou epizodou v historii souboru byla účast na světovém romském festivalu ROMFEST v Mariánském údolí v Brně v Líšni v červenci roku 1990.⁷⁴

Zajímavostí je také další nabídka k účasti na natáčení, která přišla v roce 1991. Jednalo se o televizní pohádku *Krásná čarodějka*⁷⁷ natočenou na motivy romských pohádek Marie Voříškové.⁷⁸ Perumos v tomto snímku, který na roz-

díl od filmu *Tulakóna* nelze označit za invenční, zajistili tanečně-hudební kulisu hlavním romským hrdinům představeným neromskými herci.

V roce 1989 byli členové souboru v čele s J. L. Rusenkem aktivními členy a spoluzakladateli Romské občanské iniciativy (ROI).⁷⁹ Změna režimu však postupně odhalila i negativní stránku nově nabyté svobody. Romové začali přicházet o svá zaměstnání a nemohli najít jiná uplatnění, navíc se začaly množit útoky ze strany skinheadů. Tyto události vedly k postupnému odchodu členů rodiny tvořící soubor Perumos do Belgie v roce 1996.

4. 4. 2 Repertoár souboru a jeho užití ve filmu

Vliv Perumos v čele s Janem Láďou Rusenkem na výslednou podobu snímku *Tulakóna* můžeme sledovat také pomocí repertoáru souboru. Program představení souboru Perumos, jak jej popisuje Miroslav Rusenko,⁸⁰ se skládal ze tří částí a jeho celková délka trvala 3 hodiny. První část sestávala z hudebně tanečního vystoupení, v němž se většinou ukázala každá rodina zvlášť. V druhé části interpreti souboru předváděli romské tradice, například svatbu nebo křtiny. Třetí část tvořilo divadelní představení, které sestávalo z toho, co někdo z klíčových tvůrců souboru napsal (např. Margita Reiznerová – pohádka *Le romengero gendalos / Zrcadlo Romů*)⁸¹. Skladba programu se pak odvíjela od toho, kolik času od pořadatelů dané akce soubor dostal. Těžištěm vystoupení byla část první, k níž se podle potřeby přidávaly další části. V průběhu času

docházelo k různé obměně repertoáru, ale základ zůstával stejný.⁸²

Náplň představení se stala inspirací při vzniku filmu *Krásná čarodějka*, kde členové souboru podle vyprávění Miroslava Rusenka dostali za úkol předvést kočovný život.⁸³ Odkaz na dramaturgii folklorního tělesa pak můžeme vidět právě i ve snímku *Tulakóna*, který obsahuje důležitou a obsáhlou scénu zobrazující tradiční romskou svatbu. V neposlední řadě se repertoár souboru otiskl do hudební složky díla, kdy v závěrečné scéně filmu i v několika předchozích scénách slyšíme písničky, které soubor Perumos tradičně na svých představeních hrál.

5 Závěr

Snímek *Tulakóna* je v československé kinematografii unikátem, který nám poskytuje v době svého vzniku nedostupný materiál na pomezí etnografického dokumentu a hraného filmu inspirovaného autentickým až ochotnický působícím divadlem. Filmové angažmá souboru Perumos v daném snímku je zase střípkem do mozaiky bohaté tvůrčí činnosti členů rozvětvené rodiny Rusenkových, která tvořila jádro výjimečného folklorního tělesa. Lze říci, že úlohu souboru při natáčení snímku máme zejména díky vyprávění přímých účastníků natáčení Miroslava Rusenka a Agnesy Horvátové z velké části zmapovanou. Samotné studium vzniku snímku a jeho výroby však zdaleka není u konce. Je ještě hodně oblastí, o nichž nemáme bližší informace, mezi jinými například působení a vliv druhé romské kapely ve snímku figurující – tedy kapely Klempá-

rovci – nebo angažování dětských romských herců Anny Lolové a Andreje Ličartovského. Velkou otázkou, kterou by mohly lépe objasnit rozhovory s dalšími členy štábu, je pak vztah Československé televize k tomuto dílu. Právě těmito směry by se měl výzkum ve své další fázi ubírat.

Podíl romských (ne)herců na výsledné podobě díla lze zatím hodnotit zejména skrze účinkování členů souboru Perumos, přičemž je třeba vyzdvihnout vůdčí osobnost Jana Ládi Rusenka, který nejen že ztvárnil klíčovou postavu snímku a zúčastnil se natáčení na Slovensku, ale byl i předním hybatelem činnosti samotného souboru. Ovlivnění finální podoby filmu činností souboru Perumos je proto z velké části dáno právě naturelem J. L. Rusenka a jeho tvůrčími ambicemi. Vedle toho můžeme říci, že způsob, jakým režisérka pracovala s romskými (ne)herci, kdy je nechala přečíst text, ale současně poskytla velký prostor pro jejich vlastní, byť v určitém slova smyslu amatérskou, interpretaci, umocňuje pocit, že se právě romští představitelé velkou měrou zasloužili o výslednou podobu snímku. Pro dokumentární záběry z romských osad je pak pochopitelně klíčová účast místních obyvatel, kde je zásah režisérky do dění minimální.

Na otázku položenou v úvodu textu, čím je snímek *Tulakóna* v československé kinematografii výjimečný, lze v této fázi výzkumu odpovědět výčtem několika výše popisovaných prvků. Prostor, který dostali romští herci a neherci při tvorbě tohoto snímku je určitě prvkem klíčovým, s čímž souvisí i důraz kladebný na romské postavy a jejich ústřední

⁸² MRK NA 19/17. Rusenko M. v rozhovoru dne 28. 4. 2017 v Praze.

⁸³ MRK NA 19/17. Rusenko M. v rozhovoru dne 28. 4. 2017 v Praze.

místo v celém příběhu. Využití velkého množství dokumentárních záběrů z romských osad ve své autentické podobě a užití nepřekládané romštiny v názvu díla i řadě filmových scén jsou prvky další. Za zcela výjimečný krok lze označit samotnou inspiraci předlohou romské autorky v dobách, kdy romská literatura neměla možnost být publikována. Čím však snímek *Tulakóna* při obsazení všech těchto znaků vyčnívá možná nejvýrazněji, je zaměření na dětského diváka, jemuž je hravou formou prezentován svět romských osad beze snahy o jakékoliv zkrášlování. Vedle ne-tradičního zpracování se tak autorům podařilo do dětského snímku prosadit vyjádření upřímné sympatie k romské kultuře v její autentické podobě.

Použité zdroje:

Archivní prameny

Archiv České televize

Databáze PROVYS. Archiv České televize, Praha.

ŠEVČÍKOVÁ, Jana, 1985. *Tulák*. [Scénář filmu]. i. č. 85-222. Archiv České televize, Praha.

Sbírký Muzea romské kultury

Fond audiodokumentace Muzea romské kultury (MRK: A, NA)

Fond videodokumentace Muzea romské kultury (MRK: V, NV)

Fond fotodokumentace Muzea romské kultury (MRK: F)

On-line archiv Paměť národa

PAMĚŤ NÁRODA. Rozhovor s Agnesou Horvátovou proběhl 6. 3. 2017 v Praze. Zpracovaná nahrávka dostupná z: <https://www.pametnaroda.cz/cs/horvathova-agnesa-1949>

PAMĚŤ NÁRODA. *Příběhy našich sousedů*. Rozhovor s Kristýnou Gorolovou proběhl dne 18. 1. 2021 v Praze. Zpracovaná nahrávka dostupná z: <https://www.pametnaroda.cz/cs/gorolova-kristyna-20210118-0>

Literatura

DLAB, Matyáš. 2017. 1. světový romský festival ROMFEST 1990 – uchování a iniciace kulturní paměti. *Bulletin Muzea romské kultury*. 26/2017. s. 10–37.

DVORSKÁ, Františka, 2006. *Reflexe společenského smýšlení o Romech v čes-*

koslovenské a české kinematografii. Praha. Bakalářská práce. Univerzita Karlova. Fakulta filozofická. Seminář romistiky.

FABIÁNOVÁ, Tera a HÜBSCHMANNOVÁ, Milena, 1991. *Čavargoš. Tulák*. Praha: Apeiron.

HANÁK, Dušan, 2005. 322. *Obrazy starého světa. Růžové sny*. Praha: Lika klub.

HÜBSCHMANNOVÁ, Milena. 2000. Slovesnost a literatura v romské kultuře, in: *Černobílý život*, Praha, s. 12–146.

REIZNEROVÁ, Margita, 1990. *Le romengero gendalos / Zrcadlo Romů*. In: Hübschmannová, Milena (ed.). *Kale ruži*. Hradec Králové: Krajské kulturní středisko v Hradci Králové, s. 116–119.

ŠČUKA, Emil, 2019. *Cikánský baron jsem já*. Praha: Knihovna Václava Havla, o. p. s.

Internetové odkazy

DIVADLO PERUMOS 11992. In: Youtube [online]. 9. 2. 2010 [cit. 2021-6-22]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=OiXenIgL7I>

JANDÁKOVÁ, Lenka, 2020. Zemřela spisovatelka Margita Reiznerová [online]. Romea. Publikováno 4. 11. 2020 [cit. 2021-6-22]. Dostupné z: <http://www.romea.cz/cz/zpravodajstvi/domaci/zemrela-margita-reiznerova>

PEČÍNKA, Pavel, 2019. 30 let svobody: *Romští politici jako součást listopadové revoluce v roce 1989* [online]. Romea [cit. 2021-6-22]. Dostupné z: <http://www.romea.cz/cz/zpravodajstvi/30-let-svobody-romsti-politici-jako-soucast-listopadove-revoluce-v-roce-1989>

stvi/30-let-svobody-romsti-politici-jako-soucast-listopadove-revoluce-v-roce-1989

ŠEVČÍKOVÁ, Jana. Biografie. [online] [cit. 22. 6. 2021]. Dostupné z: <https://janasevcikova.com/cs/bio.php>

Filmografie

Kdo se bojí, utíká, 1986 [film]. Režie Dušan Klein. Československo.

Krásná čarodějka, 1991 [televizní pohádka]. Režie Vlasta Janečková. Československo.

Montiho čardáš, 1989 [film]. Režie Martin Ťapák. Československo.

Můj přítel Fabián, 1953 [film]. Režie Jiří Weiss. Československo.

Radikální řez, 1983 [film]. Režie Dušan Klein. Československo.

Romance, 1965 [část povídkového filmu *Perličky na dně*]. Režie Jaromil Jireš. Československo.

Růžové sny, 1976 [film]. Režie Dušan Hanák. Československo.

Skřiváci na niti, 1969 [film]. Režie Jiří Menzel. Československo.

Tulakóna, 1986 [televizní film]. Režie Jana Ševčíková. Československo.

Jiné zdroje

SIEBER, Karel, 2017. Soukromá e-mailová korespondence s vedoucím spisového archivu ČT dne 28. dubna 2017.

▲ Vedoucí Samostatného oddělení muzeí MK ČR, Dana Schlaichertová při prohlídce depozitářů muzea s ředitelkou Janou Horváthovou, 26. 8. 2020. Foto MRK – Adam Holubovský